

ՀԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՈՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԱՍՏՎԱԾՆԵՐՈՒ ԶՈՂԸ

Զոհ մատուցանելու սովորութիւնը ծանոթ է մեզ քրիստոնեական շրջանի մատաղի սովորութիւններն:

Մատաղի սովորութեան ծագումը հրեական է: Հին կտակարանի մեջ կկարգանք կենդանիներ, պտուղներ ու բերքեր նվիրելու հնալանդ սովորութիւնը:

Ղեկառացւոյ դրքին մեջ կկարգանք հետեւյալ բառերը. «Արջառներն, ոչխարներն կամ այծերն անարատ արու պիտի մատուցանե, որպեսզի ձեզի համար ընդունիլի ըլլա: Երբ դվարակ կամ այծ կամ ոչխար ծննի, յոթ օր իր մօր քով պիտի մնա: ութերորդ օրը ու անկե ետքը տիրոջը ընդունելի պետք է ըլլա պատարագի ընծայի համար:

«Եվ կովը կամ ոչխարը իր ձագով մեկ տեղ մեկ օրվա մեջ չմորթեք»: (Տես զլուկի 19, 27—28):

Ինչպես նաև կկարգանք. «Բուն երկրիդ առաջին երախայրիները քու Տեր Աստուծոյդ տունը տանիս» (Գիրք Ելից):

Հին հայերը թե հեթանոսական ու թե քրիստոնեական դարերուն հետեւած են վերի սովորութեան:

Քրիստոնեայ Հայաստանի շատ մը սովորութիւնները շարունակութիւնը ըլլալով հեթանոս Հայաստանի վաղեմի սովորութեանց պետք ենք ըրջորեն հետեւել անոնց ու քննել:

Կենդանիներու զոհի մասին հինգերորդ դարուն ապրող Հովհան Մանդակունին իր «Ծառք»-ին մեջ հայ զոհերու իբր նշուի կհիշէ «խաչն ու ոչխար, ցուլ և եզ»:

Իսկ 7-րդ դարու Նշանապետ գրողներն Զենոր Գլակ իր «Պատմութիւն Տարօնոյ»

երկին մեջ կալանդէ, որ Տրդատ Թառաղ ըրալ սպիտակ դվարակաց, հովաղներու, դառներու բալական բաղմութիւն մը: Մատաղի անասունները պետք էին սպիտակ ըլլալ, որ հնադույն սովորութիւնն էր Հայաստանի հեթանոսական մատաղին:

Դարերբերդ կը պատմէ, որ հին հելլենները իրենց զոհերուն համար ծխական խտրութիւններ ունէին: Սկիզբները սպիտակ անասունները պետք էին արու ըլլալ, ինչպէս հրեաների մեջ. հույները ևս նույն խտրութիւնը կընէին, բայց միջին դարում հայկական զոհերը կրնային որձ կամ էւ ըլլալ, կրնէն Տարօնացին ու Շնորհալին — «արս կամ էգ անփոյթ իջեալ» կրնէ Շնորհալին (տես «Թուղթ ընդհանրական»):

Ըստ Մանդակունիին բոլոր զոհերը պետք էին ըլլալ «գեր ու ուղիղ», որպեսզի «գանձուտն և դվտիտն» աղքատներուն նվիրելու չստիպելէք: Մանդակունին կը հետեւի Գրեգոր Տաթևացին, որ իր «Գիրք հարցմանց»-ին մեջ կըսէ, թե զոհերն պետք են ըլլալ ընտիր ու գեր:

Զոհի անասունը պետք էր արդար վաստակի արդիւնք ըլլալ ու ոչ հախշտաւորութեան ու գողութեան արդիւնք, այլպէս «պիղծ» պիտի համարվէին, կըսէ Մանդակունին իր «Ծառք»-ի մեջ էջ 58: Ու «Տաքօթի» պիտի ձգվին որպեսզի չնետն կեր ըլլան» կըսէ 12-րդ դարու Նշանապետ հայ վարդապետ մը՝ Դավիթ իր «Կանոնք»-ին մեջ:

Ինչպէս որ տեսանք, մատաղի կամ նախնի նշուի միայն անասունները էին, այլ նաև ուտելի ու ըմպելի նշուիները ևս կրնային ընծայարկել:

Մանդակունին, Սահակ Պարթևը ու Տարոնացին կիսատեն այս պարագան: Մանդակունին կթիվե «կալսյ Հնձանի» նվերները: Սահակ կխոսի «Պտուղ յամենայն արժտեայց, առաջին արժտեայց, այսինքն յընտրոյն, զի զեղծցին կալք ցորենոյ և լծչոյ» բառերով: Իսկ Տարոնացին իր «Թուղթ առ Թեոփիստէ»-ին մեջ կըսե, թե այս սովորութիւնները իր օրոք կային ու ընդհանրացած էին հայոց մեջ զգիւմենայն պաղոսյն տան զարատարազս Աստուծոյ:

Հին հույները, հելլագոսցիները և հուսայեցիները իրենց երկրին պտուղը նվիրած են աստվածներուն:

Երբեմն զինքն ալ իբր բերք կնխիր վեր: Հայերն ալ ունեցան այս սովորութիւնը, որ կիսատուի 1345-թվականին Սիւմայրաքաղաքին մեջ դառնաւ հին Մաշտոցի մը «Օրհնութիւն»-են, զբոված հայոց Կոստանդին Բ. Թագաւորին օրով 1344—1363, որ որդին էր Նղբյան ցեղեն Պաղտին Մարաջատին:

11-րդ դարում գրված ուրիշ Մաշտոց մ'ալ ունի հետեյալ օրհնութիւնը, ուր հիշատակութիւն կրնէ զինքն: «Աւրհնեալ ևս Տէր Աստուած, արարիչ ամենայն արարածոց, առաքեալ զնորսն հուզալոյ սրբոյ ի վերայ սեղանոյս այսորիկ, որ առաջի եղեալս կայ, աւրհնեալ զհացս զայս և զգինիս, զի որք կերիցեն և արբցեն ի սմանէ, հելիցի նոցա ի սրբութիւն և ի քաւութիւն մեղաց, ի կենդանութիւն և ի փրկութիւն անձանց, բարեխաւութեամբ ամենայն սրբոց վկայից քոց»:

Գինիին նվիրումը կատարյալ հեթանոսական էր ու այդ պատճառով մեր առաջին վարդապետները հետեւեցան այս սովորութեան: Հելլիսներն ալ գործածեցին զինքն: Հոմերոսի «Իլիականին» մեջ կհանդիպինք Աթիլլեոս մեծ դուքսդին, որ գետինը զինի կթափեր, մինչ կայրեր Պատրոկլեսին մարմինը անդ, էջ 416:

Զոհ մատուցանելու մասնափոր կանոններ գոյութիւն ունեին: Տաթևացին կախանդե հետեյալները.

Պետք էր զոհը մորթողը ըլլար «արու», աշխարհական, հալատացյալ անձ մը: Կինը, ներքինին, անհալատը, արյունահեղը ու քահանան չէին կրնար անասուն մորթել: Որովհետեւ, կըսե Տաթևացին, կինը ու ներքինին անկատար մարդիկ են, անհալատն անարժան է, ու քահանային համար անպատիւ էր արյուն թափել: Զոհված անասունը պետք էր ըլլար «կենդանի, ոչ մեռած», պետք էր ունեցած ըլլար արյուն, չունէ ու ջերմութիւն, այնպես որ եթե կատարելագետ պաղած ըլլար, ու տեղի չէր կրնար համարվիլ: Մորթելու զինքը պետք էր ըլլար սուր երկաթյա դո՛ծիք մը ու ուրիշ ոչինչ, որովհետեւ մյուս զինքերը չէին կրնար սուր երկաթի չափ արյունը քամել:

Տաթևացին դեռ կշարունակե, եթե այս պայմանները չի դործադրվին, «զենեալն պիղծ է, խոտան ու ոչ ուտելի»:

Զոհը ու անոնց ճաշերը քանի մը առիթներով տեղի կունենային: Նախնիք սովոր էին քրիստոնեական դթաւորութեան զաղափարով կամ Աստուծոյ խոտացած ուխտերուն պատճառով կամ նմանեցալեւրուն հոգիներուն պատճառով անասուններ մորթել կամ ուրիշ կերակուրներ պատրաստել ու բաղմաթիւ հալատացյալներ հրավիրելով անոնց կերակուր մատուցանել:

Այս կարգի ճաշերը մատաղ կկոչվին: Հրեաներն ալ ունեին նոյն սովորութիւնը: Մատաղը երբեմն կոչված է նաեւ «պատարազ»: Այս բառը առնված է հին կտակարանն ու կշնակել իբր նվեր առ Աստված: Մատաղը երբեմն կկոչվեր նաեւ «չլինում» թրք այլոց համար անասուն մորթելու սովորութիւն, ուսկից կկոչվի նաեւ «Պատարազ զենման»: Այս բառին կհանդիպինք Միկիթար Գոչի առակներուն մեջ:

Ձենումը կհիշվի նաեւ Հովհան Մանդակունին կողմն ու Տարոնացին «առ Թեոփիստէ» գրած թուղթին մեջ, որ գրված էր 11-րդ դարուն: Ներսէս Շնորհալին ալ գործածած է զայն իր «Թուղթ ընդհանրական»-ին մեջ:

Յրբեմն պատարագ կամ զենում բառերը որակված են նախ իբր «ողջակեզ» (Ջե. Նոր Դլակ), որ միայն հրեական սովորութեան մը խմատը ունին, որովհետև Հայերը կիզելու սովորութիւն չունենին:

Պատարագ ու զենում բառերուն տեղ հիւսիսը գործածած են նախ «ազապ» բառը, որ հունարեն «ազապի» բառն ծագած էր ու կնշանակէր սէր ու սղորմութիւն ու շատ հարմար էր մատաղներու առթիվ գործածվելու:

Միևիթար Գոշ այս բառը կհիշէ «յաւուրս ազապից», իսկ Գրիգոր Տաթևացին զայն հիշած է «ազապս մատաղաց» բառերով: «Ազապ» ու «Պատարագ» բառերուն զանազանութիւնը կբացատրվի Ներսէս Առտարակեցին Դավինի Բ. Ժողովին «Կանոններուն» մեջ, բայց զանազանութիւնը դրված էր նախապէս մեջ ու անոր արարչական հանգամանքներուն մեջ: Ազապը կներկայացնէ բուն իսկ սղորմութեան ճաշը, որ պետք էր միայն կարոտյալներուն տրվեր, իսկ պատարագն կաւանաներ իբր եկեղեցականաց բաժին: Հովհան Մանդակունին ալ մասամբ համաձայն է այս գանազանութեան, երբ կխրատէ, որ պատարագը խառն տրվի թէ քահանային ու թէ կարոտյալներուն, իսկ ազապը տրվի լոկ կարոտյալներուն, կաթնայիններ Առտարակցին: «Քահանայք յազապս մասունա. մի բարձցին ըստ հրամանի կանոնաց, այլ աղքատաց տացին ի նմին (օրհնելու) ժամույնը իման ազապս տեառնն»:

Այս փաստերը ցույց կուտան, որ Հին Հայերը մատաղը կհամարէին պատարագ, զենում, ու ազապ, որ պետք էր բաշխվեր եկեղեցականներուն ու կարոտյալներուն համահալատար:

Հեթանոս Հայաստանին ալ սովորութիւնը նույն էր: Հայ քրդերը զոհին կարևոր մասը առնելէն վերջ կընալին մաս մ'ալ բաժին հանել կարոտյալներուն:

Հեթանոս Հայաստանին դատ, Հեթանոս Հունաստանի ու Հեթանոս Հռոմի մեջ ևս կային զոհի առթիվ կրօնական ճաշեր,

որոնք այլև այլ առիթներու մեջ կըլլային ու ի մասնավորի մեծ հաղթանակներէ վերջ:

Ազաթանգեղոս կպատմէ, որ Մեծն Տրդատի Հայրն Սոսրով, երբ պարսից Արտաշէր Թազավորին դեմ տարած էր փոռավոր հաղթանակ մը, Հայաստանի պատմունքի վայրերում մեծարեց սպիտակ ցուլեր, նոխաղներ, ձիեր ու ջորիներ:

Նույն սովորութիւնը կտիրէր նախ խաղօք առատացող զոհն կրակի» (Նդիշն): Թե պարսից Հաղկերտ Թազավորը իր Հաջորդներուն համար կրակին զոհեց սպիտակ ցուլեր ու գիսավոր նոխաղներ: «Յագկերտ... ցուլք սպիտակօք և գիսաւոր նոխաղօք առատացող զոհն կրակի»: Նդիշն:

Հեթանոսական այս Հին սովորութեան բարեգործական մասը մուտք գործեց քրիստոնէութեան մեջ ու նույնացաւ պատարագի իմաստին մեջ: Հին ժամանակները քրիստոնյաները միասին կճաշէին, յուրաքանչյուր անձ իր կերակուրը եկեղեցին կբերէր:

Պողոս առաքյալին Կորնթացիոց թուղթերուն ու գործք Առաքելոցի ընթերցումներուն մեջ կհանդիպինք Հետեյալ տողերուն: Առաջին թուղթ Կորնթացիոց «Նրբ մեկտեղ կժողովվիք եկեղեցիին մեջ, ուտելու ատեն ամեն մեկը առաջ իր րիթիքը կառնէ (21), Եղբայրներս, երբ մեկտեղ կժողովվիք ուտելու, իրարու սպասեցեք»:

Գործք Առաքելոցին մեջ կկարդանք, որ Պողոս Առաքյալ Նիսիքոս անուն մեռած երիտասարդը կենդանացնելու համար վերի սենյակը ելաւ ու հացը կտրելով ճաշի նստալ:

Ատենք փաստեր են, թէ տաճարներուն շուրջ հատարակաց ճաշեր տեղի կունենային: Այսպիսի ազապներու համար իբր հոռարարձու կարգվեցան յոթը սարկափաղներ:

Արեւմուտքի մեջ, երբ այս կարգի գահեր տեղի կունենային, բազում զեղծումներ ու զեղխութիւններ ալ տեղի կուտէ-

նային ու այս պատճառով եկեղեցու առաջին հայրերը Դ. դարին սկսան պայքարել զոհի սովորութեանց դեմ ու մատաղի սովորութիւնները առկալ առ տակալ տրեմտյան աղջերուն մօտ ջնջվելով, կանգուն մնաց միայն հայոց քով: Ներսէս Շնորհալիին օրով մատաղի սովորութիւնը արդէն դադարած էր, մյուս աղջերուն քով, ու այս պատճառով «Լեւոնանդական»-ին մեջ կհիշէ «այլ յաղագս քրիստոնէից ոչ ունին սովորութիւն առնել զայս»:

Առանձին օրեր սահմանված էին մատաղին համար, բայց հայերն ընդհանրապէս կընտրէին տոնական օրերը, որպէսզի հրապիրողները ու հրապիրայիները կարենային միասին համալքվիլ, ինչպէս կըսէ Տարոնացին:

Հայաստանի մշտի դասակարգը աշխատողութիւն չըջանին կընտրէր իր մատաղները ընծայելու համար, երբ բնութիւնը իր բարիքներով կ'արձատրէր անոր աշխատութիւնը:

Աշխատողութեան դատ հին հայերը ունին նման ամառային հանդէս մ'ալ, որ կատարելապէս կ'համեմատուի հալ հեթանոսական «Ամանօրայ» ամենարեւ նորոց պտղոց, տօնից հիւրընկալ դիցն վանատրի», կըսէ Աղաթանգեղոս:

Հայոց Տրդատ Թաղալորը, կապալատութիւնը Հայաստանէն ջնջելէն վերջ իր իշխաններով Աշտիշատ եկալ, ուր գտալ Լուսավորիչը ու հոն Աստուծո զոհութիւն տվալ ու պատարագներ մատուցանեց աղքատներու լայն բաժիններ հանելով: Տրդատն վերջ Վահան Մամիկոնյան իր հաղթութիւնները փառարանեց Դովինի մեջ ու Աստուծո շնորհակալութիւն հայտներով պատարագ կ'մատուցանէ խեղճ աղքատներուն ալ շատ լայն ու առատ բաժիններ տալով¹⁾:

Հին հրեաները ու մյուս հեթանոս ազգերը իրենց պատարագները կ'մատուցանէին ու ճաշեր կուտին սրբալայրերուն մեջ:

Մատաղի ճաշերուն ժամանակ դասակարգային խտրութիւն չըլլալու համար Հովհան Մանդակունին իր հայրապետական ճառերով ժողովրդին կ'ընկաղբեր, որ խոռն ճաշի նստին ու ոչ թէ դասակարգ մը բարձի դարձարված դավթին մեջ, իսկ ուրիշ դասակարգ մ'ալ նստել ներսը գետնի վրա: Հայրապետը կ'հիշեցներ, թէ «Աղապը աղքատաց կոչանք մէր», զոր պատգ չէր եղծաներ հղոր ու անկարող մարդոց պատիվներ շուայելով:

«Մեծամեծ բարեկամները մեծարելու համար ունիս երեք հարյուր վաթսուն և հինգ դեր, դոնէ անոնցմէ մին աղքատաց և հոգվույդ նվիրե ճաշի կոշիկով միայն որքերը, ալիքները, նկայաները, տառապողները, խեղճները, կույրերը, կանգերը, կարոտյալները, գերիները, անթիւններն ու անմխիթար խեղճ ժողովուրդը»:

Հայրապետին այս խոսքերն մեծ ազդեցութիւն ունեցան ու մատաղի ճաշերը ընթացքին նախ աղքատները կ'հոգացվէին ու վերջը միայն կարգը կուգար հարուստներուն: Այս բարի սովորութիւնը շարունակեց բավական երկար շրջան մը:

Հին օրենքներուն առնթեր ղեկավարները հատուկ կ'աշխատէին չունենին ու տաճարներուն պատարագներէն կ'կտրակըրվէին: Այսպէս ալ բոլոր հեթանոս աղգերուն մեջ նույն սովորութիւնը կ'տիրէր:

Հայ քուրմերը կանանկին զոհերն ու պտուղներու բաժիններն: Երբ քրիստոնէութիւնը մուտք գտալ Հայաստանի մեջ, քուրմերը վախեցան, ապրուստն պիտի զրկվին, բայց Լուսավորիչ զիրենք ապահովեց, թէ զոհերն ու պտուղներն քահանաներուն բաժին պիտի տրվէր:

Սուրբ Սահակին կանոններուն համեմատ քահանաները իրաւունք ունէին ստանալու վարդապառի, զատկի շաբաթյան, զատկի կիրակին, երկրորդ զատկին ու հաջորդ բոլոր կիրակիներուն, ինչպէս նախ վերափոխման արմտիքները կամ անոնց հասուցիլ: Քահանաներուն կպարտադրէր նախ նույն օրերը կատարված մատաղի

¹⁾ Փարպեցի, էջ 525:

որոշ մասը ստանալ, իսկ մյուս մասը կը-
բաժանվէր մենաստաններուն: Այսպէս,
քահանան կստանար մատաղ կենդանիներին
կաշիի կեսը ու ճարպին երկու մասը կթո-
ղուր վանքին կանթեղներ վառելու հա-
մար: Եթէ մատաղը՝ ոչխար էր, դմակը
վանքին կձգվէր, իսկ մյուս մասը քահանան
կստանար: Մասնավոր բաժինը կտրվէր
քահանաներուն տան մեջ բնակւող պան-
դուխտներուն համար: Ծնունդի, Տեառնդ-
առաջին, Առաջավորաց պահքի ալարտու-
մին, աղ ու հացից, Ղազարոսին, Ավաղ
հինգշաբթի, Զատիկի երկուշաբթիին ու
Համբարձման տոներուն առթիւ՝ զոհվելիք
մատաղները պետք էր վանքերու մեջ
զտնվող ուխտավորներուն տրվէր, որոնց
հետ կրնային քահանաները ու վանականնե-
րը հալատարապէս ուտել: Բարեկենդանի,
Ծաղկազարդի, Առաքելոց ու Մարգարեից
տոներուն առթիւ՝ մորթվող կամաճոր մա-

տաղները դարձաւ հասարակաց համար
կդործածվեին:

Աշտարակեցիին կանոններուն մեջ
տարբեր բաժիններու կհանդիպինք: Պետք
էին գլխավոր քահանաները ստանային
մատաղին երկու ու կես մասը, իսկ մյուս
քահանաները երկու-երկու մասերը: Սար-
կավաղները կստանային մեկ ու կես մա-
սը, իսկ դպիրները ու պարկեշտ այրիները
մեկ-մեկ մասեր:

Տաթևացիին կանոնները տարբեր բա-
ժանումներ կտնօրինէին: Եպիսկոպոսն պետք
էր ստանար մատաղ անասունի կուրծքը:
Տաներեցը պետք է առներ մատաղին աջա-
կողմյան երին, մյուս քահանաները պետք
էին առնել մատաղի սիրտը, երբեկամունքն
ու լերդաբույժը ճարպով մխտին ինչպիս
նաև ոտքերը ու գլուխը: Այս անդամահա-
տությունը շատ կողմերով կհամարէ Մով-
սիսյան օրենքներուն:

(Շարունակելի)

ՆՈՒՊԱՐ ՄԱԳՍՈՒՅՅԱՆ

